

УДК 008.001:316.257

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1056>*І. П. Печеранський*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4722-2332>*доктор філософських наук, доцент,**професор кафедри філософії та педагогіки**Київського національного університету культури і мистецтв*

ДО ПИТАННЯ НЕОМАРКСИСТСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ У ФІЛОСОФІЇ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Звернення до методологічних рефлексій у рамках культурологічного дискурсу й історико-культурологічний площині зумовлене, по-перше, і дотепер невизначеним становищем культурології як науки у системі соціального та гуманітарного знання України (незважаючи на підготовку фахівців-культурологів в окремих освітніх закладах), дискусійним характером її наукового та дисциплінарного статусу і, по-друге, необхідністю виправлення цієї ситуації. Поряд із фундаментальними теоретичними дослідженнями у галузі культури швидкими темпами зростає прикладний сегмент, представлений креативними культурними індустріями, системами управління та маркетингу, консалтингу в культурі, що вимагає концептуалізації у частині інтерпретації предметного поля та напрямів культурології, розвитку останніх. Для цього слід відмовитися від епістемічного релятивізму та сприйняття науки про культуру як філософії культури, мистецтвознавства чи релігієзнавства та перейти до пошуків єдиного методологічного поля, до практики його формування.

Із цією метою апеляція до зарубіжного досвіду в ретроспективному ключі виконує одну із конститутивних функцій становлення культурології як окремої та самостійної науки в Україні. Одним із таких ресурсів й історичних сегментів, особливо стосовно аналізу культурних індустрій, є діяльність і спадщина Франкфуртської школи, більш відомої як критична теорія, котра сьогодні залишається досить поширеним у багатьох університетах світу філософським і соціологічним рухом.

Все починалося із заснування у 1932 р. Інституту соціальних досліджень (Institut für Sozialforschung), приєднаного до Університету Гете у Франкфурті, з метою розвитку марксистських студій у Німеччині. Після закриття у 1933 р. нацистами Інститут переїхав до США у Колумбійській університет у Нью-Йорку. В академічному середовищі прийнято виділяти три покоління критичних теоретиків цієї школи, з-поміж яких нас цікавитиме перше, представлене такими відомими іменами, як Макс Горькаймер (1895–1973), Теодор Адорно (1903–1969), Герберт Маркузе (1898–1979), Вальтер Беньямін (1892–

1940), Фрідріх Поллок (1894–1970), Лео Ловенталь (1900–1993) та Еріх Фромм (1900–1980). Якщо бути точними, то особливо перша трійця, завдяки зусиллям якої були розроблені основи критичного методу та його апробація під час аналізу ключових проблем капіталістичного суспільства та середини ХХ ст. загалом, проаналізовано феномен соціальної емансипації, дано конкретне трактування важливих економічних і політичних концептів марксистської філософії крізь призму важливих соціальних проблем минулого століття, певна частина з яких не втратили своєї актуальності і сьогодні. Це і патології соціуму, проблеми відчуження, авторитаризму та тоталітаризму, коммодифікації, рефікації (оречевлення), фетишизації, критика масової культури та «культури риндустрії» тощо.

Формування й осмислення цих проблем у рамках критичної теорії зі часом переросло у методологічну традицію та пов'язаний із нею інструментарій, який сьогодні удосконалюється й активно використовується у філософських, соціологічних і культурологічних дослідженнях на сучасному етапі. Саме тому звернення до цієї традиції є важливим не лише в історико-культурологічному ключі, але й у руслі вироблення українською культурологією власної наукової мови, системності та цілісності досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж найновіших робіт, присвячених тематичі соціологічних і культурологічних досліджень у рамках Франкфуртської школи неомарксизму, хотілося би відзначити праці таких авторів, як Дж. Андерсон, А. Борон, П. Боумен, О. Валов, М. Волш, Р. Гандерсон, Б. Голованов, Д. Келлнер, О. Микичур, О. Олійник, Л. Ороховська, Д. Фатах, Е. Фінберг, О. Фролова, Р. Шлембах, В. Шумаков та ін. Незважаючи на це, і досі залишаються недостатньо відрефлексованими та представленими саме методологічні засади неомарксистських соціокультурних досліджень у рамках підходів Горькаймера, Адорно і Маркузе, враховуючи не лише їх значення для реконструкції історико-культурологічного контексту, але й ефективність у ході пояснення та вирішення важливих викликів у різних сферах культурного життя на сучасному етапі.

Мета статті – спроба реконструкції неомарксистської методології аналізу проблем культури, опираючись переважно на критичну теорію Франкфуртської школи, розгляд аналітики та діагностики соціокультурних процесів, розроблених її виразниками, на засадах синтезу лівого гегельянства, фрейдизму, марксизму й ірраціоналізму, що допомогла пізнати причини глибокої кризи індустріального суспільства, джерела тоталітаризму, масової культури та деструктивний вплив сучасної західної цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Зі зміною у 1930 р. Карла Грюнберга (Gr nberg) на Макса Горкхаймера місія Інституту отримала інше трактування, пов'язане з орієнтацією на міждисциплінарну інтеграцію соціальних наук. Саме під його керівництвом члени Інституту розглядали широкий спектр економічних, соціально-політичних та естетичних тем, вдаючись до емпіричного аналізу та філософського теоретизування. Саме за його ініціативи та підтримки почалася активна реінтерпретація теорій Фрейда та Маркса, яку згодом поглибив і розвинув на новому рівні Фромм, намагаючись заповнити прогалини між ідеологічною надбудовою та соціально-економічною базою за рахунок синтезу психоаналізу та марксизму. Тому в межах неомарксизму і виділяють фрейдомарксизм як його відгалуження.

Поряд зі стійким інтересом Інституту до теорії інстинктів Фрейда наприкінці 1930-х рр. відбулися деякі істотні зміни у його роботі, зумовлені тим, що школу покинув Фромм, натомість долучився до її лав Адорно. Вийшло, що зацікавлення психоаналізом із боку Інституту збіглося із маргіналізацією марксизму, зі зростанням інтересу до взаємозв'язку психоаналізу і соціальних трансформацій, а також із розкриттям Фроммом «психотичної» ролі сім'ї. Зміни ці особливо помітні на прикладі робіт Адорно «Соціальні науки та соціологічні тенденції в психоаналізі» (1946) і Маркузе «Ерос і цивілізація» (1955).

Згодом означений інтерес відіграв вирішальну роль у емпіричних дослідженнях 1940-х рр., за результатами яких написана одна із ключових робіт Адорно у співавторстві Ельзою Френкель-Брунsvік (Frenkel-Brunswik), Деніелем Дж. Левінсоном (Levinson) і Р. Невіттом Сенфордом (Sanford) – «Авторитарна особистість» (1950). Метою цієї роботи, за словами М. Джея, було визначення на основі емпіричного дослідження із задіянням анкетування авторитарної особистості як «нового антропологічного типу», якому притаманні некритичне мислення, відповідність поведінки загальноприйнятим цінностям і брак інтроспективності [17, с. 239]. Подібний підхід сприяв зближенню критичної теорії із традиційною соціологією, внаслідок чого сформувалася критична соціологія, близька за висхідними постулатами до

діяльності франкфуртців. І тут важливо зауважити, що неомарксистський підхід до авторитарної особистості містив у собі швидше критику тоталітарного суспільства, і цей новий синдром був спричинений сімейною кризою, коли традиційний батьківський авторитет піддавався критиці.

Загалом на прикладі підходу Горкхаймера можна помітити, що для нео-марксизму властиве чітке методологічне спрямування, зокрема й у питаннях дослідження культури, що вирізняє його як напрям від інших. Йдеться про повне несприйняття «філософії життя» за її ігнорування матеріальних умов і фетишизм суб'єктивності, критику картезіансько-кантівської традиції за дихотомію факту та цінності, суцього і належного, теорії та практики, буття і свідомості. На відміну від гегеліянства чи марксизму, Горкхаймер сприймає діалектику як «поле битви» для подолання вищевказаних дихотомій і надмірно жорсткої категоризації, а також суперечності між продуктивними силами й ідеологічною надбудовою, де важливо пам'ятати про критику наївного відокремлення позитивізму соціальних фактів від їхньої соціокультурної інтерпретації [14].

Особливість неомарксизму як соціальної філософії та культурфілософії можна прослідкувати на прикладі трактування його представниками категорії «відчуження». Внаслідок методологічного амальгамування («злиття») власне філософських понять із загальносоціологічними й політекономічними виходить відчуження на кшталт веберівського поняття формальної раціональності та фрейдівського поняття раціоналізації, відривається від власного «субстрату» та набуває невластивих для нього світо- і культуротворчих функцій. У такий спосіб, на думку франкфуртців, формується субстанціальний зміст предметного світу та соціальна онтологія антагоністичних суспільств, коли з мінової вартості по суті «виводиться» не лише споживча вартість товару, але й його матеріальне буття. На прикладі цього чітко простежуються тенденції до соціоморфізму, нігілізму та релятивізації духовних цінностей і культури, ідеального виміру людського існування взагалі, що підкріплюються поглядом на історію капіталістичної цивілізації як фатально-необхідний процес прогресуючого «божевілля» розуму (відлуння гегелівської історіософії).

У своїй програмній роботі «Діалектика Просвітництва» (1947) Горкхаймер і Адорно спробували представити людську еволюцію як історію «невдалої цивілізації», у процесі якої лише поглиблюється конфлікт розуму та природи, посилюється відчуження людини та її несвобода, котра у ХХ ст. підживлюється в ідеології фашизму та завдяки «фашизоїдному» капіталізму. У зв'язку із цим вчені, особливо Адорно, приділяли велику увагу виробленню засад неомарксистського методу кри-

тики капіталістичного відчуження й «уречевлення», пропонуючи соціологічну «метакритику» гносеології, викриваючи у такий спосіб фетишизацію на глибинних рівнях теоретичного знання [13].

Попри критику «філософії життя», бачимо, що певні ірраціональні ідеї, зокрема Шопенгауера й Ніцше, були розвинуті у руслі лівого неогегельянства тим самим Горкгаймером у книзі «Критика інструментального розуму» (1967), у якій він розкриває філософську історію «затмарення» західноєвропейського розуму, котрий збожеволів внаслідок «пошкодження» свого фундаментального зв'язку із природою як волею до влади. Цю ситуацію вчений пояснює на прикладі діалектики об'єктивного та суб'єктивного. Якщо поглянути на духовну історію людства, то можна побачити тісний зв'язок об'єктивного та суб'єктивного розуму, де перший має генетичну першість з огляду на принцип, що діє в об'єктивному світі (ідеї вищого блага, людського призначення та способу здійснення найвищих цілей), натомість другий завжди підпорядковувався йому, стримуючи себе таким чином від егоїстичних і вузькоутилітарних домагань. Попри таку субординацію, без суб'єктивного розуму неможлива соціокультурна дія та розвиток загалом.

На думку Горкгаймера, проблема полягає у тому, що суб'єктивний розум у ранньому модерні (секуляризація й ідеологія Просвітництва) й особливо на завершальній фазі індустріального суспільства вирішив відокремитися від об'єктивного розуму, автономізуватися та формалізуватися, що особливо помітно на прикладі соціокультурної сфери. Це відбулося через ослаблення позицій об'єктивного розуму, що зрештою спричинило розрив симбіотичних зв'язків між ними. Таке «розчинення» розумом власного об'єктивного змісту призвело до його інструменталізації. Він втрачає свою цілісність, а його зміст «свавільно редукується тільки до його частини, до рамок лише одного з його принципів; особливе посідає місце загального. Цей *tour de force* (фокус – франц.) у сфері духовного готує ґрунт для панування насилля у політичній сфері. Поступившись своєю автономією, розум перетворився на інструмент. Суб'єктивний розум у своєму формалістичному аспекті наголошує на відсутності зв'язків із об'єктивним змістом, як це виділяє позитивізм; а у своєму інструментальному аспекті, як це підкреслює прагматизм, він акцентує власну капітуляцію перед гетерономними змістами... Його оперативна цінність, його роль у підкоренні людини та природи стають одним-єдиним критерієм» [3, с. 36]. А далі німецький дослідник додає: «Коли розум сам себе інструменталізує, він перетворюється на різновид матеріальності, стає сліпим, стає фетишем, магічною сутністю, котра радше визнається, ніж духовно пізнається» [3, с. 38].

Інструменталізація (=дегуманізація) розуму є водночас і його ослабленням, адже, втративши силу із трансцендентним, він почав легко піддаватися впливам найзухвалішої пропаганди й ідеологічним маніпуляціям, що призвело до само-знищення людини, «повстання природи» та домінування соціальної практики «панування за-для панування». Горкгаймер застерігає, що необережні спроби виправити ситуацію закінчуються у його час досить трагічно: з одного боку, він згадує «екологічний матеріалізм», коли природозахисні стратегії формально-суб'єктивного розуму приховують під собою більш удосконалену експлуатацію природи, а з іншого – стверджує про згубний ефект позірнього повернення до природної первинності на засадах суб'єктивної міфологізації: «Повстання природної людини – тобто відсталих верств населення – проти зростання раціональності вимагало у дійсності формалізації розуму і сприяло більше поневоленню природи, ніж її визволенню. У цьому світлі ми можемо описати фашизм як сатанинський синтез розуму та природи – повну протилежність тому примиренню обох полюсів, про яке постійно мріяла філософія» [3, с. 111].

Важливі методологічні зауваги, які варто залучати до культурологічних і культурфілософських студій, були розроблені Горкгаймером у ідеологічному маніфесті Франкфуртської школи, а саме у праці «Традиційна і критична теорія: п'ять есе» (1937). Закиди на адресу традиційної теорії (неокантіанці, М. Вебер, К. Маннгайм та ін.) стосуються її «некритичності», що передбачає вищевказану дихотомію поняттєвих структур і фактів, суб'єкта й об'єкта у межах соціальної свідомості. Насправді цей розрив є історично детермінований і виражений у феномені капіталістичного відчуження, ідеологічним втіленням якого постає традиційна теорія. Натомість критична теорія у горкгаймеровій інтерпретації на противагу традиційній теорії виходить із того, що: 1) будь-яка спеціалізована діяльність є частиною цілісного історичного праксису, детермінована й обмежена ним; 2) предметом соціального пізнання є праксис як система взаємовідносин природи, культури та суспільства; 3) «суспільна людина» як суб'єкт пізнання долає свою одновимірність і відокремленість за рахунок субстанційності та тотальності праксису, а також всіх соціальних визначень, що входять до складу суспільства; 4) внаслідок цієї субстанціоналізації або «укорінення» постає суспільно-тотальний суб'єкт, для якого предмет пізнання є продуктом його дій, а не чимось зовні даним, чого не скажеш про традиційну теорію з її роздвоєнням тотальності праксису на суб'єкт і об'єкт.

Незважаючи на те, що у рамках неомарксизму поряд із критичною теорією були представлені різні варіанти подолання цієї суб'єктно-об'єктної дихотомії (це і «гайдеггер-марксизм» раннього

Маркузе, і фрейдомарксизм Фромма), саме методологічний підхід Горкгаймера був одним із перших розроблений і використаний у боротьбі з «речовим об'єктивізмом» та економічним редукціонізмом у традиційній соціології. І якщо звернутися до одного з ранніх його творів «Історія і психологія» (1932), то ми побачимо, що вже тоді ключовим моментом для філософа була спроба представити силу та палітру суб'єктивних чинників (матеріальних і теоретичних інтересів) та окремих царин культури «у контексті історії суспільства» [2, с. 181; 16, с. 144].

Виходить, що критична теорія вважає феноменологічну об'єктивність міфом і відмовляється від наївних концепцій неупередженості знання, від його «фетишизації», вважаючи, що це знання виробляють індивіди, пов'язані між собою через «вкоріненість» у соціально-історичному контексті. Її методологія орієнтована на розуміння суспільства та на створення відкритих систем на основі іманентних форм соціальної критики. Можливо, саме у цьому ключі С. Джефферіс виділяє критичний апарат неомарксистів як ефективний засіб пізнання епохи у контексті її економічних, суспільно-політичних і культурних трансформацій [4, с. 15].

Весь викривальний потенціал критики франкфуртці спрямовують проти «буржуазної» ідеології як головного інструменту «затмареного», а відповідно, репресивного розуму, котрий виник внаслідок власної інструменталізації, відчуження від трансцендентно-об'єктивних змістів і принципів. Невипадково проєкт Франкфуртської школи спочатку мав назву «критика ідеології» (*Ideologiekritik*), де під ідеологією Адорно розумів «образдумок про людину та суспільство», «систему думок і уявлень про цінності» [1, с. 16]. Неомарксистичні під ідеологію розуміли «хибну» свідомість і надбудову, завдання якої – зберегти ситуацію «панування задля панування» та домінуюче становище панівних класів на засадах технологічної раціональності, підтримувати демаркацію «своїх» і «чужих», стимулюючи тим самим товарний фетишизм і поглиблюючи фактичну несвободу. Тому критика ідеології – це не лише критика панування і контролю, що охоплює численні аспекти культурного світу, це ще й «раціональна критика раціональності», в основі якої лежать політичні мотиви [9, с. 20]. І ці мотиви, за словами Ю. Габермаса, прямо пов'язані з делегітимізацією чинної політичної системи, яка підтримує своє панування за рахунок різноманітних «містифікацій».

Одним із таких легітимізаційних інструментів, до якого вдаються сучасні раціоналізовані та бюрократизовані структури, є явище, котре Горкгаймер та Адорно позначили у 1947 р. поняттям «культурна індустрія» (*Kulturindustrie*). У розумінні авторів це, безумовно, негативний феномен,

адже йдеться не лише про виробництво і поширення «продуктів культурного призначення», але й про дегуманізацію культури, стандартизацію та примітивізацію смаків через серійність виробництва, деестетизацію через зв'язок із комерцією та рекламою [11, с. 87, 94, 117] і, взагалі, це не реальний, а виключно штучний феномен, що породжує «масову культуру» як уніфікований простір, знаряддя примітивізації, деградації та маніпуляції людьми на службі «організованого суспільства» (Адорно) та «репресивної цивілізації» (Маркузе).

Важливо, що франкфуртці дійшли цих висновків не умоглядним, а емпіричним шляхом, внаслідок тривалого спостереження за становленням сучасної форми капіталізму в США і розвинутих країнах Західної Європи, зокрема за формуванням механізму виробництва товарів і послуг, а також за розбудовою соціалізму в СРСР, дійшовши висновку, що йдеться про різні види сучасного індустріального суспільства. Різними методами капіталізм і соціалізм стирають культурні відмінності (інтернаціоналізація), задіяють маніпулятивні технології на рівні суспільної свідомості та знижують творчий потенціал особистості через нав'язування однакових потреб. Найбільш красномовною у цьому відношенні є робота Маркузе «Одновимірна людина» (1964), у якій він на підставі тривалих досліджень американського суспільства та способу життя виводить тип людини, що є абсолютно керованою через нав'язані їй хиби потреби, яка сама вважає себе вільною. Такі потреби він називає «репресивними», як, власне, і саму цивілізацію, що їх продукує: «У розвинутому індустріальному суспільстві переважає комфортабельна, спокійна, розумна демократична несвобода – ознака технічного прогресу. Дійсно, що може бути раціональнішим, ніж придушення індивідуальності у процесі механізації суспільно необхідних, але болісних дій...» [7, с. 94].

Масове виробництво та технологічна реальність «вільного суспільства» перетворюють людину на гвинтик величезної машини, яка продукує бажання та тиражує їх, нав'язуючи всім людям за допомогою ЗМІ. Так інтереси виробників товарів видаються за приватні інтереси, а задоволення тимчасових, несправжніх швидкоплинних бажань відбувається ціною придушення справжніх потреб, що залишаються незадоволеними. Культурна сфера поступово капіталізується та меркантилізується через приборкання потреби у новому, за словами Адорно, шляхом «стандартизації та псевдоіндивідуалізації». Д. Стрінаті зауважує, що німецький мислитель на прикладі аналізу сучасної популярної музики довів, що вся справа у базовій структурі з її взаємозамінними частинами. Саму структуру вмилу ховають за стилістичними змінами, які додають до пісень, надаючи їм позірної унікальності. Цей прийом стандартизації може

бути застосований не лише до музики, аде й до інших напрямів масової культури (кінематографу, літератури, живопису та ін.) [12, с. 73; 20, с. 59].

Відтоді, як неомарксистичні висловили ці побоювання та застороги щодо «культурних індустрій», минуло не так багато часу, але багато чого змінилося. Лунали закиди на їхню адресу у занадто вузькому й упередженому підході до цього феномену, що завадив їм «побачити усі інші аспекти зв'язку індустрії з технологією» [18, с. 53]; здійснювалися спроби диференціювати та деуніфікувати вищезгаданий простір, виокремивши плюралізм логік різних типів культурних індустрій [15, с. 346]; акцентували увагу на розвитку й ускладненні культурних смаків аудиторії [19, с. 209], а також зміні парадигми – появи «креативних індустрій» і пов'язаною з ними новою системою цінностей, що ґрунтується на трьох Т (технологій, таланту, толерантності), коли взаємозв'язок економіки та культури, творчості та бізнесу, культурних досягнень і комерційного успіху сприймається як щось досить органічне [6; 10]. Не кажучи вже про розгляд і легітимізацію культурних і креативних індустрій як виробничого ресурсу й інструменту соціально-економічної та культурної трансформації у конкретних урядово-інституційних практиках Великої Британії та ЄС, у рамках діяльності ЮНЕСКО [8].

Незважаючи ці та інші спроби вписати «культурні індустрії» у рамки нової парадигми виробництва й інноваційної економіки, маніфестації нових підходів до цієї проблеми у зв'язку з важливістю креативної аналітики та нових технологій моніторингу будь-якого дискурсу (включаючи українського) [5], розставлені Горкгаймером і Адорно акценти не втратили своєї актуальності й нині, особливо, коли йдеться про зв'язок медіа з корпоративним капіталізмом і відповідною політичною системою чи про необхідність «демократичної раціоналізації» на противагу технологічній і цілераціональній, що здатна, на думку сучасних вчених і експертів, зруйнувати «залізну клітку» раціонально-бюрократичних структур, які прагнуть поширити свій вплив на все суспільство та позбавити людину будь-якої надії на свободу (як приклад, вплив і влада транснаціональних корпорацій у добу глобалізації). Схожа ситуація й у царині «індустрії знання», де окремі університети та дослідницькі інститути як автономні структури завдяки своїй автономності вийшли далеко за межі регламентованих функцій і перетворилися на «структури придушення», котрі нав'язують всьому світу певний «західний» освітній стандарт, керуючись логікою універсалізації. Про це також писали представники критичної теорії, що потребує окремого детального аналізу та розгляду.

Висновки. Отже, неомарксистська методологія дослідження культури (М. Горкгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе та ін.) сьогодні є досить актуальною

та самодостатньою традицією поряд із соціально-антропологічним, феноменологічним, постмодерним, структурно-семіотичним та іншими підходами. Розроблена франкфуртцями критична теорія, аналітика та діагностика соціокультурних процесів на засадах синтезу лівого гегельянства, фрейдизму, марксизму й ірраціоналізму допомогла пізнати причини глибокої кризи індустріального суспільства, витоки тоталітаризму, масової культури та деструктивний вплив сучасної західної цивілізації.

Представники Франкфуртської школи є прихильниками холистичної онтології, коли пишуть про базову діалектичну (об'єктивно-суб'єктивну) єдність еволюційного процесу, за умови генетичної першості об'єктивного розуму, яка руйнується внаслідок формалізації й інструменталізації суб'єктивного розуму, що «розчиняє» власні об'єктивні змісти, автономізується. Саме так починається історія капіталістичної цивілізації як процесу прогресуючого «божевілля» розуму. Це спричиняє історично-обумовлений «розрив», виражений у феномені капіталістичного відчуження, ідеологічним втіленням якого і постає традиційна теорія з її дихотомією поняттєвих структур і фактів, суб'єкта й об'єкта у межах соціальної свідомості. Протиставляючи їй критичну теорію на засадах цілісного історичного пр�ксису та суспільно-тотального суб'єкта, франкфуртці впевнено діагностують кризову ситуацію у культурі, зумовлену її деформацією, а точніше перетворенням на репресивний інструмент «анігіляції» індивідуальності під дією технологічної раціональності та капіталістичного відчуження. У цьому ключі критично-соціологічний методологічний інструментарій неомарксистичні використовують для «критики ідеології», розгляду та критики «культурних індустрій», «індустрій знання», процесів дегуманізації, що охоплюють мистецтво, політику та численні аспекти культурного світу, а також як «раціональну критику раціональності». Гуманістично-орієнтована критична соціологія і культурологія неомарксизму протистоїть позитивізму, прагматизму, психологізму, економічному матеріалізму й «об'єктивізму» традиційної соціології, виступаючи дієвим методологічним інструментарієм у межах сучасних культурологічних досліджень.

Література

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / под общ. ред. В.П. Култыгина. Москва : Серебряные нити, 2001. 416 с.
2. Брижнік В. Коментар до українського перекладу твору Макса Горкгаймера «Історія і психологія». *Sententiae*. 2020. Вип. 39 (2). С. 173–184.
3. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / пер. з нім. М. Култаєвої. Київ : ППС-2002, 2006. 282 с.

4. Джеффрис С. Гранд-отель «Бездна». Биография Франкфуртской школы. Москва : Ад Маргинем Пресс, 2018. 448 с.
5. Євграфова А., Прокопенко Н. Культурні індустрії в українському дискурсі: пошук синергійсмилив. *Образ*. 2018. Вип. 3 (29). С. 6–17.
6. Зеленцова Е.В., Гладких Н.П. Творческие индустрии: теории и практики. Москва : «Классика – XXI», 2010. 240 с.
7. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія* : хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. С. 87–134.
8. Пархоменко І.І. Поняття «культурні» та «креативні індустрії» в західноєвропейському науковому дискурсі та урядово-інституційних практиках Великобританії та Європейського Союзу. *Українські культурологічні студії*. 2017. № 1. С. 74–78.
9. Финберг Э. Средство как смысл: рациональность и действие в критической теории технологии. *Эпистемология и философия науки*. 2011. Т. XXVIII. № 2. С. 16–35.
10. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : «Классика – XXI», 2005. 430 с.
11. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты. Москва – Санкт-Петербург : Медиум, Ювента, 1997. 312 с.
12. Шумаков В.И. Теория массовой культуры Франкфуртской школы в контексте культурной рефлексии начала 1930-х годов. *Известия Тульского государственного университета. Сер.: Гуманитарные науки*. 2014. С. 68–76.
13. Adorno T. Zur Metakritik der Erkenntnistheorie: Studien über Husserl und die phänomenologischen Antinomien, GS 5. Frankfurt: Suhrkamp, 1971. S. 7–245.
14. Corradetti C. The Frankfurt School and Critical Theory. Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://iep.utm.edu/frankfur/> (дата звернення: 30.11.2021)
15. Hesmondhalgh D. The Cultural Industries. Sage Publication. London, 2007. 360 p.
16. Horkheimer M. Geschichte und Psychologie. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1932b. № 1 (1–2). P. 125–144.
17. Jay M. The Dialectical Imagination. A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research 1923–1950. Berkley; Los Angeles; L.: University California Press, 1996. 241 p.
18. Mattelart A., Piemme J.-M. Cultural industries: the origin of an idea. *Cultural Industries: A challenge for the future of culture*. Unesco, Paris, 1982. P. 51–62.
19. Steinert H. Culture Industry. tr. S.-A. Spencer. Cambridge: Polity, 2003. 224 p.
20. Strinati D. An Introduction to Theories of Popular Culture. Second edition. London ; New York, 2004. 294 p.

Анотація

Печеранський І. П. До питання неомарксистської методології дослідження культури у філософії Франкфуртської школи. – Стаття.

У статті здійснено спробу реконструкції неомарксистської методології дослідження культури, опираючись на критичну теорію Франкфуртської школи,

розглянуто аналітику та діагностику соціокультурних процесів, розроблених її представниками, на засадах синтезу лівого гегельянства, фрейдизму, марксизму й ірраціоналізму, що допомогла пізнати причини глибокої кризи індустріального суспільства, джерела тоталітаризму, масової культури та деструктивний вплив сучасної західної цивілізації.

Стверджується, що неомарксист є прихильниками холистичної онтології, коли пишуть про базову діалектичну (об'єктивно-суб'єктивну) єдність еволюційного процесу, за умови генетичної першості об'єктивного розуму, яка руйнується внаслідок формалізації й інструменталізації суб'єктивного розуму, що «розчиняє» власні об'єктивні змісти, автономізується. Саме так починається історія капіталістичної цивілізації як процесу прогресуючого «божевілля» розуму. Це спричиняє історично-обумовлений «розрив», виражений у феномені капіталістичного відчуження, ідеологічним втіленням якого і постає традиційна теорія з її дихотомією поняттєвих структур і фактів, суб'єкта й об'єкта у межах соціальної свідомості.

Доведено, що, протиставляючи традиційній теорії критичну на засадах цілісного історичного праксису та суспільно-тотального суб'єкта, франкфуртці впевнено діагностують кризову ситуацію у культурі, зумовлену її деформацією, перетворенням на репресивний інструмент «анігіляції» індивідуальності під дією технологічної раціональності та капіталістичного відчуження. У цьому ключі критично-соціологічний методологічний інструментарій неомарксистів використовують для «критики ідеології», розгляду та критики «культурних індустрій», «індустрій знання», процесів дегуманізації, що охоплюють мистецтво, політику та численні аспекти культурного світу, а також як «раціональну критику раціональності». Показано, що гуманістично-орієнтована критична соціологія і культурологія неомарксизму (М. Горкгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе та ін.) сьогодні є досить актуальною та самодостатньою традицією поряд із соціально-антропологічним, феноменологічним, постмодерним, структурно-семіотичним та іншими підходами у межах сучасних культурологічних досліджень.

Ключові слова: Франкфуртська школа, неомарксизм, культура, критична теорія, діалектика, відчуження, «культурна індустрія», «критика ідеології».

Summary

Pecheranskyi I. P. As for the question of neo-marxist methodology of culture research in the Frankfurt school philosophy. – Article.

In the article an attempt to reconstruct the neo-Marxist methodology of culture research resisting on the critical theory of the Frankfurt school has been done, analytics and diagnosis of socio-cultural processes developed by their representatives have been considered, on the principles of synthesis of left Hegelianism, Freudianism, Marxism and irrationalism which had helped to find out the reasons of the deep crisis of industrial society, source of totalitarianism, mass culture and destructive influence of the western civilization.

It is confirmed that neo-Marxist are the supporters of holistic ontology when they write about ground dialectical (objective – subjective) unity of evolution process, by the conditions of genetic primacy of the objective mind which

destroys because of formalization and instrumentalization the subjective mind which “dissolves” own objective contents, becomes autonomous. In this very way, the history of capitalist civilization has been starting as the process of progressing “madness” of mind. It is the cause of history- conditioned “gap” expressed in the phenomenon of capitalist alienation, the ideological embodiment of which is the traditional theory with its dichotomy of conceptual structures and facts, subject and object in the measures of social consciousness. It is proved that to opposite the traditional theory to critical one on the principles of integral practice and social-total subject, Frankfurt scientists confidently diagnoses the crisis situation in culture due to its deformation, transformation into a repressive tool of individuality “annihilation” under the action of technological

rationality and capitalist alienation. In this direction, critical-sociological tools neo-Marxist use for the “ideology critics”, consideration and critics “cultural industries”, “knowledge industries”, de-humanization processes that cover art, politics, and numeral aspects of a cultural world, and also like a “rational critics of rationality”.

It is shown that the humanist-oriented critical sociology and culturology of neo-Marxist (M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse and others) today is enough actual and self-sufficient tradition near with social-anthropological, phenomenological, postmodern, structural-semiotic and other approaches within modern cultural researches.

Key words: Frankfurt school, neo-Marxism, culture, critical theory, dialectics, alienation, “cultural industry”, “ideology critics”.